

Gondolatok "Szárszó 1943" kapcsán

Nagy hiányát pótolta a magyar könyvkiadásnak a Szakszervezetek Országos Tanácsa és a Kossuth Könyvkiadó, mikor 1983 őszén kiadta az 1943 augusztusi szárszói konferencia anyagát. Ennek a felettébb izgalmas, továbbgondolásra serkentő anyagnak az ismeretése törlesztés azoknak a népi íróknak és a közéjük csoportosult munkás-parasztfiataloknak, diákoknak, akik 1943-ban a Világháborúból, és a megakadt magyar fejlődésből keresték a kiutat. De törlesztés a mának is. Törlesztés, még hozzá a továbbgondolásra késztető, multunkat feltárni kívánó, a napjainkat értelmezni próbáló szellemnek.

"Szárszó 1943" "Fogalom" vált ez a két szó. Nincs olyan, a népi írókkal, az 1930-as évek haladó mozgalmaival foglalkozó írás, hol ne emlitenék. Azonban, hogy mi van e konferencia anyagában, miről folyt a szenvedélyeket fellobbantó vita, és mi volt egyáltalán a találkozó célja, már csak kevesek előtt ismeretes.

Pedig elkerülhetetlen ezeknek az eszméknek az ismerete történelmi önismeretünkben. Hogyan is kaphat árnyalt képet egy gimnázisista a Horthy-rendszeréről, ha nem látja az ellene felsorakozó pártok, csoportok teljes skáláját, azok dilemmáit, vízáit. Ha valaki nem hall a falukutató mozgalomról, mely a keresztény, ellenforradalmi kurzus alatt először lobbantotta a revíziót agyonhangoztató rendszer szemére az ország több mint felének türhetetlen állapotát, és állt ki a társadalmat átstrukturáló birtokreform mellett. Vagy elképzelhető-e, hogy "képet" kaphat egy fiatal a kiutkeresés dilemmáiról, mely az utat kereste a stagnáló társadalomból, ha nem ismeri a baloldali álláspont mellett az un. "Harmadik ut" a "magyar sajátosságokat" figyelembevevő, ezeket sokszor abszolutizáló gondolatok problémáját.

Az ilyen hiányosságok "alapozzák meg" történelmünk egydimenziós értékelését. Így tud elterjedni a "fasiszta nemzet", és a többi felszínes ítélet.

Minap a gimnázium IV. osztályának történelemkönyvében lapozgattam csoportok, pártok, személyek nevét kerestem: Polgári Radikalizmus, Jászi Oszkár, urbánusok, népiek, falukutatók. Sajnos - amint azt vártam - hoppon maradtam. Felettébb okos érv a tananyagcsökkentés, különösen ha azt tendenciórusan alkalmazzák. Sajnos még mindig a "tömegek" bűvöletében élnek tankönyv szerzőink. Pedig erre a "mennyei szemléletre" a "Lajtán túl" vigyázni kell. Sokszor nagyobb volt egy maroknyi kis csoportnak a beleszólása a "sorsunk folyamába", mint a százezres, passzivitásra ítélt tömegeknek. Meg kellene találni végre a helyes arányokat!

A fenti kitérő után szeretnék néhány kritikai megjegyzést fűzni a könyv szerkezeti problémájához, majd rátérni az írás valódi céljára: Németh László és Erdei Ferenc vitájának értékelésére.

Maga az 1983-ban kiadott könyv némi kihagyással, de gondolat tartalmát illetően hitelesen tartalmazza az 1943-ban, Püski Sándor kiadójánál megjelent anyagot /Püski volt Cserépfalvi mellett a népiek másik kiadója/. A mostani könyv szerkesztői az eredeti anyag elé illesztették e Szárszót előkészítő személyeket és

szervezeteket bemutató dokumentumokat. A könyvet a konferencia korabeli sajtóviSSzhangjából, és a résztvevők antifasiszta tevékenységéről szóló dokumentumokkal zárták.

A könyv szerkesztői a dokumentumanyag válogatásakor objektivitásra törekedtek, és próbálták ezeken keresztül pozitívan bemutatni a konferencia előkészületeiben, munkájában résztvevő szervezeteket, személyeket. Megítélésem szerint epp ez az objektivitásra törekvés vezetett ellentmondásra a konferencia anyagával.

Az első konferencia részben nem kap ugyanis az olvasó izetlőt azokból a vitákból, szenvedélyekből, amelyek a népi írók táborát és az egész magyar szellemi életet feszítették. A konferencia jellegét megadó két irányzat vitájának /a harmadik ut képviselői és a beoldalhoz közeledő népi írók között/ nem láthatjuk az előzményeket.

A dokumentumanyag elé írt bevezető tanulmány sem mutatja be, villantja fel ezt a légkört. A világháború aktuális kérdéseire helyezi a hangsúlyt. A Kállai-kormány és a kiutat kereső progresszió közti viszonyra korlátozza az ország belső helyzetének ismertetését.

Pedig a haladótáboron belüli vitáknak, próbálkozásoknak súlyozott szerepük volt az ország belső életében. Magyarországon ekkor még nem frontország, bár hadsereével benne van a háborúban. Senki sem gondol arra, hogy Magyarország hadszíntér lehet. A háború befejezését az antifasiszta "tábor" pár hónapon belül várja /Németh László úgy beszél Szárszón a háború utáni problémákról, mint a közvetlenül soronkövetkező feladatokról/. Még jellemzőbb, hogy a német megszállás előtti napon a magyar sajtó még telve van kibontakozási reményekkel és ~~egok~~ vitájával.

Ha valaki ezekről a szellemi életet átjáró gondolatokkal, vitákkal akar megismerkedni, hogy megértse a szárszói találkozót előzményeivel együtt, ne ebben a könyvben keresse azokat. /Ajánlom ehhez Juhász Gy.: Politikai eszmék./

Sok, és különböző témájú, súlyú előadás hangzott el az augusztusi két hét folyamán a szárszói tábor fái alatt. A "Szárszó" iránt érdeklődő utókor is erre a két eszmefuttatásra koncentrált a figyelmét. 1943-ban és manapság is e körül a két előadás körül csaptak és csapnak fel magasra a viták szenvedélyei.

Sorrendben először /augusztus 24-én/ Erdei Ferenc tartotta meg tudományos igényű meg szerkesztett előadását "A Magyar Társadalom" címmel. A rákövetkező nap reggelén hangzott el a másik előadás, amely az első Püski-főle kiadásban "Németh László előadása" címmel került be.

A két előadás egymással polemizál. Németh László gondolatmenete ugyanis részben választ volt Erdőre. Ez, a két előadást egymással szembeállító megítélés maradt fenn napjainkban is.

Az alábbiakban ezt az egyoldalú megítélést szeretném árnyalni, módosítani. Szerintem ugyanis az előadások belső gondolati tartalma - az előadók akarata ellenére - kiegészíti egymást. Ennek pedig elsősorban nem az azonos táborhoz tartozás az oka, hanem az 1940-es évek eleji magyar valósá-

Erdei Ferenc a magyar társadalom eltorzult fejlődésének bemutatására, és az ebből lehetséges kibontakozás irányának felvillantására vállalkozott. A magyar társadalomnak a fejlett Nyugat demokrációjától való a középkerből kiindulva mutatja be. "A mi rendi társadalmunk nem volt kiképzett és tagolt munkaszervezet, mint a megelőző korszak nyugati rendi társadalma". Ebből kifolyólag a magyar társadalom fejlődésére jellemző az a pólusos szerkezet, melyben az uralkodó osztályokat az alattuk lévő rétegektől nély szakadék választja el. Ez meghatározó a magyar fejlődés menetében, irányában.

A polgárosodás sem hozza meg a radikális irányváltást, a torzulás kompenzálását. Főleg idegenekből áll ez az "új, frissen képződött alakulat". Nem öröklődik benne a "történelmi, rendi polgárság hagyományos és szakszerű munkája", ami a szervesen fejlődő nyugati polgárságot jellemezte. Így a kiegyezés utáni polgárosodás nem törli át a kettősséget "mindkét struktúra /itt értsd a nemesi nemzeti társadalom és a polgári társ./ magas szerkezet, tehát nem általános munkaszervezete közösségüknek, tehát nem a legalsóbb fokig kiépült társadalomszerkezet".

A torz szerkezet a polgárosodás folyamán kialakuló értelmiség helyét és funkcióját is determinálta a társadalmi viszonyrendszerben. Nem az "értelmiségi hivatásos szakszerűség" hordozója, hanem asszimilálódott az "uri társadalomvezetés" hagyományához.

A polgárosodásnak mégis van progresszív eredménye. Felbontja a falu hagyományos szerkezetét, és nagy tömegbe szivja a város peremére a dolgozók nagy tömegét. A háborús helyzet ezt a tendenciát erősítette. Így a régi, munkásmozgalmi hagyományokon nevelkedett, szociáldemokrata felfogású munkásság mellé, új, gyorsveretű munkásréteg kapaszkodott fel a parasztság soraiból, vagy süllyedt le a kispolgárság szintjéről. Jellemzője a munkástipusnak, hogy "keveset kaott a munkásmozgalmi iskolájából". E miatt radikálisabb is, mint a régi iskolázott munkásság, viszont ingadozóbb és bizonytalanabb is". /A Nyilaskeresztes Párt táborát részben ők adták./

Ez a megbontott szerkezeti egyensúly nem tűrheti tovább a fennálló kettős szerkezetet és elkerülhetetlenül viszi tovább a kiegyenlítődés felé.

Itt érkezik el Erdei arra a pontra, hogy az addigi gondolatmenetből levonja a következtetést a jövő számára: "Ez az átalakulás mint politikai program, ma a demokrácia teljes megvalósításának követelményében áll elő." A felbontult egyensúly: a nagy tömegű munkásság és a polgári társadalomba beilleszkedni nem tudó parasztság már nem engedi meg a tartós polgári társadalom kiépülését. Továbblandíti egy új társadalom felé. Erdei ezt az új társadalmi formát nem nevezi néven, csak a hozzávezető ut feltétlen szükségességét állapítja meg. Természetesen minden hallgatója tudta, hogy az előadó a szocializmus egy pontosan körül nem írt formájára gondolt.

Az új társadalomhoz vezető út lehetemenyesének elsősorban a munkásságot, másodsorban a parasztságot jelölte meg.

A vázolt radikális átalakulás tehát funkcióvesztésre ítélte a Horthy-rendszer legszilárdabb bázisát az ún. uri középosztályt - értelmiséget. A régi struktúra lerombolásából következik, hogy "a mai külön uri középosztály értelmisége helyett - a nép értelmisége".

Megítélésem szerint ezen a helyen kapcsolhatók Németh László előadásának egyes gondolatai Erdei állásfoglalásához. Németh elismeri, hogy a régi uri középosztály és értelmiség a régi formában nem maradhat fenn. E problémát azonban ő fonákjáról közelíti meg: a bukott középosztály eljövendő sorsa - az új munkásság - szempontjából. Németh László hangja telve van aggodalommal. Fél. Nem a középosztályt, mint egy torz struktúra torzszüleményét félti, hanem azokat, akik ezt az osztályt egyedeikben alkották. Az Embert félti! "Más egy ... osztályt likvidálni, és más a belője tartozó embereket". Az Erdei által felvetett új munkás-paraszt értelmiség gondolata szörnyű asszociációkra kósztatja Németh Lászlót: "hogyan lehet egy orvosokból, mérnökökből, tanítókból, hivatalnokokból álló társadalmi osztályt, melynek a lélekszáma eltartottjaikkal Csonkanyarországon félmillió fölé volt ... el nem fogadni. Miféle eljárással? Gázosítással?"

Németh hisz abban, hogy az értelmiségnek van időtálló, önálló funkciója /itt kell megjegyezni, hogy az előadásban az "értelmiség" egyrészt mint olyan társadalmi kategória szerepel, amely része a Németh által is elítélt uri-középosztályoknak. Másrészt, olyan értelemben használja, mint az eljövendő kor lehetséges vezetőjét, amelyből az 1940-es évek Magyarországon még csak egy maroknyi van, az is a politikai periférián/. A társadalom-fejlődés útját az értelmiségi lét felé való fejlődés tendenciájában jelöli meg. Olyan értelmiség fogja alkotni a jövő társadalmának gerincét, gravitációs központját, mely nem szül osztályérdekeket, hanem az időtálló, örök emberi kultúra minőségét őrzi, és adja tovább az értelmiségi szint felé közeledő osztályoknak.

Természetesen sok illúzió van Németh "értelmiség" fel fogásában. Hiszen a 40-es évek Magyarországon nem talált erre a szerepre alkalmas jelentős tömeget. A probléma felvetése azonban más szempontból fontos számunkra. Németh László - lehet, hogy szándékán kívül - rámutatott a magyar társadalomfejlődés torzultságából fakadó jelentős problémára. Az Erdei által vázolt társadalmi pólusosság oly messze taszította egymástól a társadalom magasában és alján lévőket, hogy kompromisszumról szó se lehetett közöttük. Az uri középosztály gátjává vált a társadalom továbblépésének, szerepe visszahúzó lett. Az alsó osztályok így a munkásság, és különösen a parasztság, mely polgárosodásának gátját a földtulajdon sérthetetlenységén híven őrködő középosztályban látta, engesztelhetetlen gyűlölettel fordult a réteg felé.

Általánosítva e gondolatot kijelenthetjük; a torz struktúra felépítése képeződött le a politika szintjén.

Ez pedig úgy jelentkezett azoknak az osztályoknak, rétegeknek, és vezetőiknek érzelmeiben, politikai gondolkodásában, hogy az elkerülhetetlenül bekövetkező új társadalomban a régi hatalom emberéi sem osztályként, sem egyéneiben nem részesedhetnek, ha nem tudnak azonosulni az új követelményekkel.

Természetesen sem Erdei, sem a többi hasonlóan gondolkodó politikus nem akart fizikai erőszakot a régi rend emberével szemben. Csak éppen az azok számára előírt követelmény lehetetlenségét az adott magyar viszonyok között nem gondolták át.

Ezt a hiányosságot, és a belőle fakadó veszélyeket vette észre Németh László, és próbálta Szárszón megértetni. Tudta, hogy az ottani előadók és hallgatók közül többen az elkövetkező események irányítói lesznek.

Erdei Németh László aggodalmát így próbálta - megjegyzem Némethtel vitatkozók közül a legmegértőbbben és a problémára magához leginkább közelítőben - megvilágítani: "Németh László író, és pedig az írónak a legérzékenyebb, legtisztességesebb fajtájából. Ez az írói alkat ... mindig a teljes világot, és a teljes emberi és népi élményt fejezi ki. Eppen ezért az ilyen írói szemlélet soha nem tud pontosan megegyezni az aktuális politikai vonallal. A politika mindig sorrendet követ ... Az író viszont mindig az egészet látja".

Ez az a sarkallatos pont, ahol számomra legmarkánsabban megragadható Erdei Ferenc előadásának hiányossága. Abban a gondolkodóban, aki a torzult fejlődésű magyar társadalom olyan hü képét tudja megrajzolni, és értelelmezni, miért nem merül fel a kérdés: Lehetséges-e egy torzult fejlődésű társadalomban ilyen, kizárólagos módon megoldani a problémákat. Erdei a magyar társadalom jó ismerője. Ismeri a felduzzadt munkásság tapasztalatlanságából származó ingatlanságát. Fel sem merült benne a kétely, hogy az elullevő osztályok politikai érzéke, gondolkodása, mely a Lajtán innen deformáltan alakult ki, veszélyes lehet az eljövendő kibontakozás során, ha maga a vezetői nem próbálják mórskelni.

Németh Lászlónak adott válaszából arra merék következtetni, hogy tisztában volt ezekkel a problémákkal. De a magyar társadalom stagnálásából nem látott más kiutat, mint a legégetőbb kérdések azonnali megoldását. Ezt pedig csak úgy vélte végrehajthatónak, keresztülvihetőnek, ha az irányítói posztokon a népi erőket támogató vezetők állnak. Erre koncentrált minden erejét, az "egyéb" problémákat pedig a másodsorban megoldandó kérdések közé sorolta.

Ennek az ugynevezett realpolitikai megfontolásnak az "eredményét" 6 évvel később rémülten tapasztalhatta Erdei. Az átmeneti "kompromisszumos" korszak után úgy lehetett az értelmiségi életünk legjobbjait, a régi rendszer már nagyobb részben amúgy is hatalmátvesztett egyedeit, a parasztság kuláknak kikiáltott rétegeit kisemmizni, hogy közben nem volt olyan népi erő, amely gondolt volna arra, hogy felemelje a szavát a torz társadalomfejlődés e tragikus áldozataiért.

A fentiekből következőleg nem állithatom, hogy egy olyan szárszói beszéd, mely több lehetőséget képzelt volna el a régi rendképviselői számára a fokozatos átalakulásra, régi ítéletek átértékelésére, segített, vagy változtatott volna valamit az elkövetkezőkön. Legfeljebb azok közül akik Erdei eszmáihez közelálltak, lettek volna olyanok, akik önmagukat mérsékelve, a problémát többoldalról is körüljárták volna.

Ha pedig arra gondolunk, hogy Erdei tekintélye szakértelméből következően milyen nagy volt a magyar haladó gondolkodók körében, talán a vázolt eszmék árnyalása nem is lett volna felesleges.

X X X X X

Befejezésül még egy problémakörhöz szeretnék néhány helynyészett észrevételt fűzni: a zsidókérdésre és a hozzákapcsolódó antiszemitizmusra gondolok.

Szárszón ez a kérdés - és ez a tábor pozitívumát erősíti - nem került középpontba. Több felszólalásban érintettek Németh László, Agoston István, Főja Góza felszólalásában is felmerült, de az mint másodlagos részprobléma. Kivétel Gombos Gyula, akinek előadása a magyar történelem fő problémáját, az idegenek /örtsd itt zsidók, németek/ által kisajátított funkciók, kultúra uralmában látta. /Ezt az előadást - feltehetően az előadó hozzátartozóinak kérésére - az 1983-as kiadásba nem szerkesztették be./

Az elkövetkezőkben azonban nem az ilyen torz, történelmetlen felfogáshoz szeretnék megjegyzést fűzni. Németh László erről a kérdéstről rövid gondolatsort iktatott előadásában. Sajnos ezeknek a gondolatoknak a későbbi visszhangja elítélő volt. Ezt a pár sort sokan vetették fel mint Németh László előadásának negativumát. Minap magam is hallottam, egy-két negatív szavakat ezzel kapcsolatban. Fontosnak tartom tehát, hogy idézzem ezt a rövid részt:

"Épp neken jögen van a zsidókérdésről néhány szót ejténem, már csak azért is, mert négy éven át csaknem teljesen hallgattam róla ... zsidókérdést is a világtörténelem hozta vissza ránk minden eddiginél súlyosabb alakban ... Ha az a helyzet marad, ami 1937-ben volt: Magyarországon harminc év múlva nincs zsidókérdés, a zsidóság elillan fölfelé, a gyermektelen jómód retortáin. Az óta minden őket reaktívtálta. Elsősorban a zsidótörvények, amelyek nem engedtek meg, hogy zsidók legyenek a zsidók és az "őskeresztény középosztályból kellett zsidókat bérelniök.. S most itt van egy béke, melynek ők lesznek a gugói, s ők lehetnek a kinevezett megváltói is ... az önkritikátlan, bosszuszomjas zsidóságnak a szemérmes kulturtisztelővel szemben ebben a négy-öt évben rendkívül meg kellett erősödnie, s nagyon rossz füle van annak a késköszörülésre, aki nem hallja, hogy Shylocknak épp a szív kell."

Az idézetből kiderül, hogy az utolsó sorok válthatták ki Németh László ellen sokak körében a felháborodást. Az objektív megítéléshez figyelembe kell venni azonban a következőket:

1./ Bár 1943-ig kétségtelenül sok megaláztatás érte a zsidótörvények miatt a hazai zsidóságot, arra s szörnyű apokalipszisra, ami 1944-ben megindult, még senki nem gondolt.

2./ A hazai zsidóság szenvedéseit elhomályosították a népért aggódó írók szemében a magyar falu változásra érett szociális helyzete, és Donnál bekövetkezett tragédia. Ezek a tények jobban megrázták a gondolkodó tömegeket, mint azok az emberi méltóság elleni, de csak átmenetinek tekintett szankciók, melyeket a zsidók ellen hoztak. Ezt sokan - bár egyoldaluan hibásan, Németh László a kivétel - némi szociális kielégülésként helyeselték. Ezt erősítette, hogy a hazai zsidóság felettébb nagy számba épült be az uralkodó rendbe, és a Horthy-rendszer hivatalos antiszenzitizmusa mellett, a rendszer csendestársa volt.

3./ Németh László 1943 augusztusában a háboru nagyon közeli végét hiszi. Így merül fel benne a zsidóság azon elemeitől való félelem, kikben a megaláztatás - emberileg érthetően - gyűlöletté alakult, ami nem csak a Horthy-rezsim ellen irányult.

Miért is volt lényeges történelmünknek ezt a fájdalmas pontját előcitolni? Azért, mert történelmi tudatunkban az antiszenzitizmus, a zsidókérdés megítélése még nagyon homályos pont. Így adódnak elő olyan történelmi tudatunk hasadására jellemző tünetek, hogy azok a népi írók, akik a 30-as évek szociális harcainak vezetői, a progresszió élharcosai, a zsidóellenes megnyilatkozásaik fényében más értékelésben is feltűnnek. Nem tudjuk ezeket a jeles férfiakat egy egységes, ellentmondásaikban egészen képben megragadni.

Ennek a tisztázásához pedig elengedhetetlen lenne egy oly sokat használt, emocionális ítéletekkel úgy teletűzdelt fogalmat, mint az antiszenzitizmust, körüljárni, átértékelni, - nemcsak szakterhekben. Hiszen ki merné állítani, hogy Németh László un. antiszenzitizmusa azonos pl. a háborus bűnös Endre Lászlóéval. De hol a határ, egyáltalán van-e mérhető különbség? Vagy pedig a kettőjük gondolkodásában olyan gyökeres eltérés van, amit sajnos történelmi fogalmaink artikulatlansága miatt ugyanazzal a fájdalommal fejezünk ki?

Bellavics István

Donáth Ferenc előadása

1983. március 22-én a Móra Kollégium vendége volt Donáth Ferenc. Nagy érdeklődéssel kísért előadásának rövidített szövegébe néhány, a tárgyhoz szorosabban kapcsolódó kérdésre adott válaszát is beillesztettem, bízva abban, hogy az előadás gondolatmenetét nem tördeltem túlságosan szét.

-tti-

x x x x x

A Márciusi Frontról fogok beszélni, amely meggyőződés em szerint rendkívül jelentős eseménye volt a magyar történelemnek. Azt emelem ki belőle, ami időszerű: nemcsak a mának szól, de a jövőnek is.